

דף שבועי

בס"ד

פרשת תולדות, תשפ"א, מספר 1394

מַאֲסֶת שְׁעִיר / קְנָאָה יְעִיר / וּבַחֲרָתָּ בַצֵּעִיר אפרים חזן

ובפולמוס חריף הבא לחזק את היהודים כנגד הצד שכנגד, והדברים מצאו מקומם בפיוטים למרכזיהם ולדורותיהם.

בפיוט הארץ ישראלי הקדום בולטים גילויי עוינות קשים לאדום, המתגלם בדמות השלטון הביזנטי הנוצרי השולט בארץ ישראל, מדכא, מציק ופוגע. כך רואה הפייטן יניי בן ארץ ישראל את הנצרות, דתה של אדום המשעבדת:

ובכן יבושו ויחפרו ויכלמו
[האון]קרים לכילי שוע / הבוחרים בשיקוצי תעב
הגלים לגילול גילוי גוף / [הדב]יקים במת לפני חי
ההומים וְשְׁטִי כָזָב / הוֹתִיקִים בְּרָעָה לְהָרַע
[הזהו]מים בְּזִיבְחֵי מִיתִים / החלוקים על ציווייך
הטמונים בְּמַחְשֵׁךְ מַעֲשֵׂימו / [ה...]ים לְמִיתַת
אֶלְהֵימו.¹

שמונה מאות שנה אחרי יניי, אותן תחושות של מאבק דתי חריף, ושל חוסר אונים מצד עם ישראל הנשלט בידי 'אדום', מחריפות והולכות. אדום, השלטון הנוצרי, ממשיך לשעבד וללחוץ לחץ בלתי נסבל, ומנסה בכל דרך להעביר את היהודים על דתם, הן בדברי חלקות, פיתויים ושכנוע והן בכוח הזרוע.

תחושות אלה חוזרות ומוצאות להן ביטוי בפיוטי התחינה שכתב רבי שמעון ברבי צמח דוראן (= רשב"ץ, מיורקה, 1361 – אלג'ר, 1444) לימי שני וחמישי. התחינות כתובות על פי סדר הפרשות. כך עולה דמותו האימתנית של אדום, תוך שילוב בין עולם המקרא, עולמם של חז"ל ועולמם של דורות הנושאים בסבל ובמצוקה, וניבטת מהן המציאות האקטואלית שבה הייתה נתונה יהדות ספרד בשלהי המאה הי"ד למנינם, לקראת הגזירות והגירוש בשנת קנ"א. רשב"ץ בא לחזק את בני דורו, שחלקם לא עמדו כנגד הגזרות. בשיריו אנו מוצאים ביטוי חריף לעוצמת הלחץ מצד הנוצרים שבני דורו היו נתונים בו. הנוצרים ניסו בכל הדרכים שבידיהם להביא את היהודים לידי שמד; ניהלו עימם ויכוחים ופולמוסים, והרעיפו עליהם פיתויים והבטחות. להלן 'תחינה' שכתב רשב"ץ לפרשתנו:²

פרשתנו הפותחת במילים: "וְאֵלֶּה תּוֹלְדֹת יִצְחָק" (בר' כה:יט) מספרת בקורותיו של יצחק, אך יותר מכך עוסקת היא בתולדותיו, בקורות בניו. הנה נענתה תפילתם של יצחק ורבקה "וַתַּהַר רַבְּקָה אֵשֶׁתוֹ" (שם:כא), וכבר "ויתרוצצו הבנים בקרבה", ודרשו בבראשית רבה סג, ו:

"וַיִּתְרַצְצוּ הַבָּנִים בְּקִרְבָּה" (שם:כב), ר' יוחנן ור"ל, ר"י אמר זה רץ להרוג את זה וזה רץ להרוג את זה, ר"ל אמר זה מתיר ציוויו של זה וזה מתיר ציוויו של זה, רבי ברכיה בשם רבי לוי: שלא תאמר משיצא ממעי אמו נזדווג לו, אלא עד שהוא במעי אמו זירתיה מתוחה לקבליה, הה"ד (תה' נח:ד) "זרו רְשָׁעִים מִרְחֶם". ויתרוצצו הבנים בקרבה, בשעה שהיתה עומדת על בתי כנסיות ובתי מדרשות יעקב מפרכס לצאת הה"ד (יר' א:ה) "בְּטָרֶם אֶצְרֶךְ בְּבֶטֶן יְדַעְתִּיךְ", ובשעה שהיתה עוברת על בתי עבודת כוכבים עשו רץ ומפרכס לצאת הה"ד "זורו רשעים מרחם"...

חז"ל ראו בעשראדום את האויב הנצחי של ישראל, הרבה מעבר למקומו של אדום ההיסטורי, המתואר במקרא ובספרות הבית השני. שם מדובר על אומה קטנה בשוליה הדרום-מזרחיים של ארץ ישראל. מספרות חז"ל ואילך, "אדום" מציין מאבק בין יעקב לעשו כאחים, והמשכו התמודדות מתמדת בין אומות יריבות: "וְלֹאִם מְלֹאִם יֶאֱמָךְ" (בר' כה:כג). "אדום" מבטא גם שנאה תהומית הצווחת "עָרוּ עָרוּ עַד הַיְסוּד" (תה' קלז:ז). כך לאורך הכתובים במקרא, החל בפרשתנו: "יִקְרְבוּ יָמֵי אָבֶל אָבִי וְאֶהְרָגָה אֶת יַעֲקֹב אָחִי" (בר' כז:מא), ועד זעקת הקינה: "פָּקֵד עֲוֹנֶךָ בַּת אֲדָוִם גְּלָה עַל חַטָּאתֶיךָ" (איכה ד:כב). פסוקי מקרא אלה הנחילו גישה זו לספרות חז"ל, לפרשנות המקרא לסוגיה ולפיוט העברי לדורותיו. מכאן ואילך, האויב המרכזי העומד כנגד ישראל הוא עשו הוא אדום, היא מלכות רומא, היא מלכות ביזנטיון, היא הנצרות לדורותיה ולארצותיה, "לְמַשְׁפַּחְתָּם לְמִקְמַתָּם בְּשִׂמְתָּם" (בר' לו:מ), וכל שם המתייחס לאדום הופך להיות כינוי למלכויות אלה. ההתייחסות לשלטון הנוצרי, המבקש להכריע את היהודים ואת היהדות על ידי גזירות קשות, לוותה בדרך כלל במאבק דתי

1 ראו: א' חזן וי' רוזנסון, **דרושה, פקודה, שקולה** – **דיוקן ארץ ישראל בפיוטיה**, ירושלים תשע"ה, עמ' 11 – 13.

2 על פי כ"י המבורג 134, 139; כ"י אוקספורד 1180, 9א. תחת הכותרת: 'תחינה' לפ' תולדות יצחק יום ב'.

* אפרים חזן הוא פרופסור אמריטוס במחלקה לספרות עם ישראל וחבר האקדמיה ללשון העברית.
** מוקדש באהבה לאחותי הברוכה, ברכה ליפשיץ, מב"ת שקנתה חכמה לאיט"א.

לכאורה, עניינה של התחינה מוגדרים כ'בקשת רחמים, סליחה', אך כאן מדובר בסדרה ארוכה של תחינות המתפרשת על פני השנה כולה, תוך קישורן לפרשות השבוע. עוד זאת יש לציין, שהרקע ההיסטורי והעימות החריף עם העולם הנוצרי ניכרים בתחינות אלה באופן בולט: הגזרות, הרדיפות, דברי השכנוע והפיתויים מצד הנוצרים, ויכוחים מטעם ודברי איום, שְמָדוֹת בכפייה ובאונס, ולחץ קשה ואלים שהביא להמרת דת ולגירושים שונים. כל אלה – על רקע השקפתו של רשב"ץ כי הנוצרים הם עובדי אלילים ממש – יוצרים תחושה של סבל שאינו במקומו, למרות הנעימה של צידוק הדין, ויש לבקש ולחזור ולבקש ישועה ורחמים מעם הקב"ה.

מתוך ענייני הפרשה הציג הפיוט את סיפורו של יצחק בגרר, את עימותו עם אבימלך ואת מעמד הברכה העוברת ליעקב. בשלושת העניינים מוביל העימות לניצחון אבות ישראל ולעליונותם, והם התאימו למגמתו הכוללת של פייטנו במסגרת הרחבה.

מלבד התוכן, התחינות מתחברות לפרשות השבוע גם באמצעות הסימיות המקראיות. כלומר, הצלעית האחרונה בכל מחרוזת היא שיבוץ של קטע מפסוק המשתלב בתוכן המחרוזת. רוב הסימיות הללו הן מתוך הפרשה שעל הפרק. רשב"ץ נוטל פסוק מרכזי ומשלב אותו כסימיות מקראית, ומתאים לו את שאר הסימיות מכלל ספרי המקרא, המסתיימות כמקובל במילה קבועה. הפסוק המייצג את פרשתנו כסימיות מקראית הוא: "כְּרִיחַ שְׂדֵה אֲשֶׁר בָּרְכוּ ה'" (בר' כז:כז), והוא גורר אחריו סימיות מקראיות, מהפרשה ומחוצה לה, המסתיימות בשם ה' וכוללות את הפועל "ברך" המתייחס לקב"ה. עיקרן של אלה ברכה וחיזוק לעם ישראל.

אכן, במרכז התחינות עומד הפולמוס נגד הנצרות, ומובן מאליו שפרשות העימות בין יעקב לעשו, "תולדות" ו"וישלח", הן המתאימות ביותר כדי לזהות את המאבק הלאומי עם המאבק הקדום בין האחים, ולחזק את הזיהוי עשיראדום-רומי נצרות. זיהוי זה הופך את המצוקה והגזירות, שיהודי ספרד היו נתונים בהן בשעתם, למאבק מתמשך ולמלחמת דורות, וסוף הניצחון לבוא.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף בדוא"ל.

הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן יש לשמור על קדושת העלון

ה' שומרים הבלי שוא שְנֵאוּנִי

ה' שוֹמְרִים הַבְּלִי שׁוֹא שְנֵאוּנִי / בְּהַבְּלִיָּהֶם
כְּעֵסוֹנִי / בְּזָרִים הַקְּנִיאוּנִי
וּמֵאֵז אֶהְבֵּת / יַעֲקֹב וְהַקְּרַבְתָּ / וְזָרְעוּ חֲבֵבְתָּ
כִּי הֵם זָרַע בְּרַךְ ה'.

מֵאֵסֶת שְׁעִיר / קִנְיָה יַעִיר / וּבַחֲרַת בְּצַעִיר
5 קִרְנוֹ תָרִים / בְּבִרְכוֹת הוֹרִים / אֵב מֵצָא מֵאָה
שְׁעָרִים
וַיְבָרְכֵהוּ ה'.

עָלִיו צִנָּה לְשִׁמְרוֹ / מִלֶּךְ עֲמוֹ בְּהִזְהִירוֹ / הַנוֹגֵעַ בּוֹ
בַּחֲרֵב לְדַקְרוֹ
וְכֹאשֶׁר לֹא נִגְעַנּוּךְ / וְכַבּוֹד כְּבִדְנּוּךְ / וּבְשָׁלוֹם
שְׁלַחְנּוּךְ
אֲתָה עֲתָה בָרוּךְ ה'.

10 וְשָׁאֵל מִטַּעֲמִים / לְבָרֶךְ יַעֲבֹדוּהוּ עַמִּים / וַיִּשְׁתַּחֲוּ
לוֹ לְאֲמִים
וְהָאֵל נָפֵשׁ עֲבָדָיו פּוֹדֶה / נִתֵּן חֶלֶק תַּחַת צוֹדֶה /
רִיחַ בְּגִידוֹ כְּרִיחַ הַשְּׂדֵה
אֲשֶׁר בָּרְכוּ ה'.

נְעִימוֹת בִּימִינְךָ / תּוֹדִיעַ לְבִינְךָ / רֵאשִׁית קִנְיִינְךָ
מִוֹרֵה חֲטָאִים בְּדָרְךָ / בֵּית יִשְׂרָאֵל לְבָרֶךְ / בֵּית
אֶהְרֹן יְבָרֶךְ
15 יְבָרֶךְ יִרְאִי ה'.

1. ה'... שְנֵאוּנִי: על פי תה' לא:ז, ורש"י פירש: "השומרים הבלי שוא – המצפים לתשועת עבודת אלילים", כאן – כינוי לנוצרים. **בהבליהם... הקניאוני**: על פי דב' לב:כא. **בזרים**: כינוי לאלוהים אחרים, לאלילים, על פי דב' לב:טו. **הקניאוני**: הבעירו חמתו. 2. **אהבת יעקב**: על פי מל"א ב:ג: "וְאֶהֱבֵ אֶת יַעֲקֹב וְאֶת עֵשָׂו שְׂנֵאתִי". 3. **כי... ה'**: יש' סא:ט. 4. **שעיר**: כינוי לעשו. **קנאה יעיר**: על פי יש' מב:יג. **צעיר**: כינוי ליעקב. 5. **קרנו... הורים**: שיזכה שתתקיים בו ברכת האבות, ורמז לברכת יצחק ליעקב. **אב... שערים**: כינוי ליצחק, על פי בר' כו:יב. 6. **ויברכהו ה'**: המשך הפסוק הנזכר. 7. **עליו... לדקרו**: רומז לדברי אבימלך בפרשה, בר' כו: יא. 8. **וכאשר... שלחנך**: דברי אבימלך ופיכל ליצחק, על פי בר' כו:כט. 9. **אתה... ה'**: סוף הפסוק המשובץ בטור הקודם. 10. **ושאל מטעמים לברך**: על פי בר' כז:ד. **יעבדוהו... לאמים**: שם, שם:כט. 11. **חלק**: כינוי ליעקב, על פי בר' כז:יא: "וְאֶנְכִי אִישׁ חֶלֶק". **צודה**: כינוי לעשו, על פי בר' כה:כח: "וַיֶּאֱהָב יַצְחָק אֶת עֵשָׂו כִּי צִיד בְּפִיו". **ריח... השדה**: בר' כז:כז: "רִיחַ בְּנֵי כְרִיחַ שְׂדֵה אֲשֶׁר בָּרְכוּ ה'". 12. **אשר ברכו ה'**: המשך הפסוק בטור הקודם. 13. **נעימות בימינך תודיע**: על פי תה' טז:יא. **ראשית קניינך**: כינוי לעם ישראל, על פי יל"ש, תה' רמז תתכ. 14. **מורה חטאים בדרך**: על פי תה' כה:ח. **בית אהרן יברך**: תה' קטו:יב. 15. **יברך יראי ה'**: שם:יג.

כאמור, התחינות לימי שני וחמישי שכתב רשב"ץ עוסקות בפרשת השבוע, שפסוקיה הראשונים נקראים בימים שני וחמישי, ומכאן החיבור אל פרשות השבוע וקישורן למצב של עם ישראל בימיו. יצירתו המופלאה ורבת הפנים של הרשב"ץ השפיעה השפעה מכרעת על יהדות אלג'ריה, והייתה לאחד מצינורות השפע שהעבירו את תרבות יהודי ספרד לצפון אפריקה. כלל פיוטי רשב"ץ ושיריו ראו אור במהדורה מדעית מבוארת מאת ד"ר אתי בן-סעדון³.

3 א' בן-סעדון, שירתו של רבי שמעון בן צמח דוראן (הרשב"ץ), ירושלים תשע"ב.